

Osmanlı Madencilikini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi

Studying Ottoman Mining Through the Imperial Mint Registers: The Ottoman Empire's Silver Production in the Second Half of the 18th Century

Ömerül Faruk Bölükbaşı*

*Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: Ö.F.B. 0000-0002-4868-2253

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ömerül Faruk Bölükbaşı,
Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: faruk.bolukbasi@marmara.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.07.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
15.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
16.09.2022

Kabul/Accepted: 02.10.2022

Atıf/Citation:

Bolukbasi, Omerul Faruk. "Osmanlı Madencilikini Darphane Defterleri Üzerinden Okumak: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Gümüş Üretimi." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 78 (2022): 51-71.
<https://doi.org/10.26650/iutd.1139633>

Öz

Darphane'nin para basarken beslendiği kaynakların başında maden ocakları geliyordu. Bu yüzden darphane defterlerine maden ocaklarıyla ilgili, özellikle gümüş madenlerine dair çok önemli bilgiler yansımıştı. Para basılırken kullanılan kıymetli madenin ne kadarının maden ocaklarından temin edildiği, bunların hangi maden ocakları olduğu, madenlerde gümüş üretiminin artış ve azalış seyri gibi hususlar bunlardan bazılarıydı. 1766-1802 yılları arasında ışık tutan bir grup darphane defterine dayanan bu araştırma, Osmanlı madenlerinin gümüş üretim kapasitesini ve Darphane'nin para emisyonundaki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ulaşılan sonuçlara göre Darphane, söz konusu dönemde 3.091 tonun üzerinde gümüşü sikkeye çevirmiş, bunun yaklaşık %7,5 kadarını maden ocaklarından elde etmiştir. Darphane'yi besleyen maden ocakları arasında Anadolu madenlerinin, özellikle Keban-Ergani-Gümüşhane madenlerinin büyük ağırlığı vardı. Diğer maden ocaklarının üretimi sınırlı miktarda kalırken, söz konusu üç maden toplam gümüş üretiminin %92'sini sağlıyordu.

Anahtar sözcükler: Keban, Ergani, Sidrekapsi, Kratova, Bozkır, Gümüş

ABSTRACT

Mines were the primary sources that fed the Imperial Mint as it minted money. As such, very important information about the mines, especially the silver mines, was recorded in the registers of the Ottoman Imperial Mint. Some of these records involve matters such as how much of the precious metal had been obtained from the mines, which mines these were, and the course of the increases and decreases in the mines' silver production. This research aims to reveal the silver production capacity of Ottoman mines and the place of the Ottoman Imperial Mint in money emission based on a group of Ottoman Imperial Mint registers that shed light on the years between 1766 and 1802. According to the results, the Ottoman Imperial Mint had converted 3,091 tons of silver into coins during this period, with about 7.5% of this having been provided from the mines. Among the mines that fed the Imperial Mint, the Anatolian mines, especially the Keban, Ergani, and Gümüşhane mines, had an important place. While the production of the other mines remained limited, these three mines had provided 92% of the total silver produced from mines.

Keywords: Keban, Ergani, Sidrekapsi, Kratova, Bozkır, Silver

Extended Abstract

Not enough is known about the production potential of Ottoman mines, and regular and serial data on this subject are very limited. Finding any such information and following the long-term course of the increases and decreases in production are quite difficult. However, some source groups have proven to be quite generous in this respect, with the Ottoman Imperial Mint registers being one of these. Information about silver production from the Ottoman mines in particular is abundant in the Imperial Mint registers. The main reason for this was that the mines were one of the most important sources feeding the Ottoman Imperial Mint during its coin production. This research aims to reveal the silver production capacity of Ottoman mines and the place of the Ottoman Imperial Mint in money emission based on a group of Ottoman Imperial Mint registers that shed light on the years between 1766 and 1802.

According to the results, the Ottoman Imperial Mint converted over 3,091 tons of silver into coins during this period, of which approximately 941 tons had been obtained by melting foreign coins and 1,918.6 tons by melting old Ottoman coins. The amount coming from local mines was 231.9 tons, which makes up 7.5% of the total. According to these results, the silver production of the Ottoman mines was quite limited compared to the silver that came to Ottoman lands as a result of foreign trade. When considering the data in the registers, the second half of the 18th century is when a significant portion of the output from silver producing mines came from Anatolia, and these mines were exceeded the output from the Rumelia mines. While Rumelia appeared to only have two active silver mines, Anatolia was seen to have many mines in operation, among these the Keban and Ergani mines in particular draw attention. Nearly 213.5 of the 231.9 tons (more than 92%) of the silver produced in Ottoman mines between 1766-1802 were mined from the Keban, Ergani, and Gümüşhane mines, while the Sidrekapsi mine produced 6.25 tons of silver, and Kratova's production was close to 2 tons. The capacity of the Rumelia mines was nowhere near that of the Anatolian mines. When looking at the other mines, the Bereketli mine was seen to have produced almost 644 kg of silver, the Bozkır mine almost 462 kg of silver, and the Balya and Bigadiç almost 210 kg of silver. In addition, many of the mines in regions such as Kazdağı, Nif, Üsküfçü, Gümüşdağı, Uyum, and Gümüş were actively being worked. However, the annual production of some of these was quite low. Compared to the first half of the 18th century, however, Ottoman mining can be said to have experienced a downward trend in terms of silver production in the second half of that century.

Despite the limited amount, having the Ottoman Imperial Mint convert the silver obtained from the mines into coins was very profitable. 25.6 million coins were minted out of the 231.9 tons of silver, with the revenue being around 12.47 million kuruş. The average profit

generated from this minting was 48%. As a result, the silver from local mines was a low-cost, high-income raw material for the Ottoman Imperial Mint. This profitability was possible due to the policy the state followed in the mining field.

A fiscal policy was effective in the Ottoman Empire's mining policies, as well as in its general economic and financial policies. The empire attempted to reinforce the power of the army and the treasury, and in this regard benefited as much as possible from the opportunities the mines provided. With the impact of its fiscal policies, the empire followed a more centralized policy regarding mine management in the 18th century. In 1736, the Maadin-i Hümâyün Emaneti consisted of mines such as the Keban, Ergani, Gümüşhane, and Espiye mines and was affiliated with the Imperial Mint. The administration of mines under the control of the Imperial Mint was maintained throughout the 18th century. While the mines were more closely affiliated with the central government through the Imperial Mint, they were protected from local administrators' interventions through the application of the serbestiyet usulü. The maden emini [mine manager] was strengthened against the local administrators and more firmly connected to the nazır of the Imperial Mint.

Osmanlı Devleti'nde madencilik stratejik bir sektör olarak görülmüş, maden ocaklarının işletilmesine büyük ehemmiyet verilmişti. Darphane'nin para basabilmesi, ordu ve donanmanın silah ve mühimmat temin edebilmesi, ekonominin farklı sektörlerinde üretimin devam ettirilebilmesi madencilikle doğrudan bağlantılıydı. Madenler üzerindeki mülkiyet hakkı devlete aitti. Bununla birlikte bir kişi şahsına ait arazide maden bulursa, gerekli izinleri almak ve vergisini ödemek koşuluyla kendisi işletebilirdi. XIX. yüzyıldan önce madenlerin işletilmesinde emanet, iltizam ve malikâne gibi usuller kullanılmıştı¹.

Maden ocaklarının sorunsuz ve etkin bir şekilde idare edilebilmesi için kanunnâmeler tanzim edilmişti. Bunlar madenlerin işletilmesinde göz önünde bulundurulacak esasları ihtiva ederdi. Hazırlanmalarında şeriat ve örfün yanında, Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Balkan madenciliğini tesir altına alan Sakson madencilik geleneği de etkili olmuştu. Kanunnâmelerde geçen teknik terimler ve personel unvanları bu etkiyi açıkça gösterir².

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında gerçekleşen fetihlerde maden ocaklarına hâkim olma arzusu itici bir unsur olmuştur. İlk yıllarda maden üretiminde geçici gerilemeler yaşanmışsa da Osmanlı hâkimiyeti altında Balkan madenleri XV. yüzyıldan XVI. yüzyıl sonlarına kadar sürekli gelişme kaydetmiştir³.

Coğrafi keşiflerin ardından Amerikan gümüşünün dünya piyasalarına arz edilmesi Osmanlı madenciliğinde ciddi bir krize yol açtı. XVII. yüzyılda altın ve gümüş üreten maden ocakları âtil duruma düştü⁴. Amerikan gümüşü, dünya gümüş piyasasında daha önce misli görülmemiş bir bolluğa yol açtı. Osmanlı madenciliği maliyetler yüzünden Amerikan gümüşüyle rekabet edemedi. Yapılan tahmini hesaplamalara göre keşiflerden XIX. yüzyıl başlarına kadar Amerika'daki İspanyol sömürgelerinde yaklaşık 150.000 ton civarında gümüş üretildi⁵. Günümüzde Bolivya sınırlarında yer alan Potosi'de, Meksika'daki Zacatecas, Guanajuato ve Sombrerete maden ocaklarında çıkarılan tonlarca

- 1 Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı (İktisat)*, ed. Güler Eren vd., c. III, Ankara 1999, s. 312-321; Mustafa Altınbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, dan. Feridun M. Emecen, İstanbul 2010, s. 27-34.
- 2 Maden kanunlarından pek çok örneği şu iki eser ihtiva etmektedir: Halil İnalıcık - Robert Anhegger, *Ķânunnâme-i Sulţāni ber-Müceb-i 'Örf-i 'Osmāni*, Ankara 1956; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. I-IX, İstanbul 1990-1996.
- 3 Skender Rızaj, "Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darbhanelerine Dair Mutalaaalar (XV-XVII. yy)", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X 1973)*, İstanbul 1979, s. 244-253.
- 4 Halil Sahilliođlu, *Studies on Ottoman Economic and Social History*, İstanbul 1999, s. 27-64; Rhoads Murphey, "Ma'din: Mineral Exploitation in the Ottoman Empire", *EI*, New Edition, V, Leiden 1979, 973-985.
- 5 Andre Gunder Frank, *Yeniden Doğu*, çev. Kamil Kurtul, Ankara 2010; Richard L. Garner, "Long-Term Silver Mining Trends in Spanish America: A Comparative Analysis of Peru and Mexico", *The American Historical Review*, vol. 93, no. 4 (Oct. 1988), s. 898-935; Carlo M. Cipolla, *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar, İspanyol Gümüşünün Efsanevi Öyküsü*, çev. Tülin Altınova, İstanbul 2003.

gümüş Atlantik ve Pasifik okyanusları üzerinden dünya pazarlarına sevk edildi, Osmanlı Devleti de bu gümüşten payını aldı⁶.

XVIII. yüzyılla birlikte Osmanlı madenciliği tekrar canlandı. Âtıl durumdaki ocaklar yeniden faaliyet göstermeye başladı. Bu dönemde Osmanlı piyasasına ne kadar yabancı gümüş girdiği, aynı süreçte Osmanlı madenlerinin ne kadar üretim yapabildiği konusu yeterince bilinmemektedir. Ancak yapılan bir araştırmada 1766-1802 yılları arasında Darphane'ye giren yabancı kaynaklı gümüşün 941 tondan fazla olduğu tespit edilmiştir⁷. Söz konusu araştırmaya esas teşkil eden defterler, Osmanlı madenlerinden Darphane'ye giren kıymetli madenlere dair veriler de ihtiva etmekte, iki gümüş kaynağı arasında bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Ayrıca Osmanlıların hangi maden ocaklarını işlettiğine, ne kadar gümüş üretebildiğine dair de fikir vermektedir. Bu verilerin tasnifi, değerlendirilmesi, literatürdeki diğer verilerle karşılaştırılması Osmanlı madenciliğinin kapasitesi ve gelişiminin anlaşılması hususunda faydalı olacaktır. Ancak bunları yapabilmek için defterlerdeki verilerin işlenmesi, birtakım problemlerin çözülmesi gerekmektedir.

1. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Madenciliğinde Genel Eğilimler ve Temel Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin madencilik politikalarında, iktisadî ve mâlî politikaların genelinde olduğu gibi fiskalizm siyaseti etkiliydi. Devlet, ordu ve hazinenin gücünü takviye etmeye çalışıyor, bu hususta madenlerin sağlayacağı imkânlardan da âzamî ölçüde istifade ediyordu. Piyasaya para arzını en yüksek seviyeye çıkarabilmek için altın ve gümüş madenleri kontrol altına alınmıştır⁸. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında devletin içine girdiği büyük siyâsî, askerî ve mâlî kriz düşünüldüğünde fiskalist politikaların daha da keskinleştiği söylenebilir.

Fiskalist politikaların da etkisiyle XVIII. yüzyılda madenlerin idaresinde daha merkeziyetçi bir siyaset takip edildi. 1736 yılında Keban, Ergani, Gümüşhane ve Espiye gibi madenlerden oluşan maden emaneti, Darphane Emîni Sadullah Efendi'ye tevcih edildi. Sadullah Efendi her madene, vekili statüsünde husûsî birer idareci gönderdi. Madenlerin Darphane'ye bağlı olarak idaresi, XVIII. yüzyıl boyunca sürdürüldü. Madenler Darphane vasıtasıyla merkezî idareye daha sıkı bağlanırken, adına serbestiyet usulü denilen bir uygulamayla da mahallî idarecilerin müdahalesinden korundu. Serbestiyet usulünde maden idarecileri oldukça

6 Robert C. Allen, *Küresel Ekonomi Tarihi, Kısa Bir Giriş*, çev. H. K. Cimitoğlu, İstanbul 2022, s. 75-81; D. O. Flynn - A. Giráldez, "Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective", *The Journal of European Economic History*, vol. 31, no. 1 (Spring 2002), s. 9-43.

7 Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler (1766-1802)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 47, İstanbul 2022, 345-384.

8 Osmanlı iktisadî anlayışının klasik ilkelerini kavramsallaştıran merhum Mehmet Genç'in konuya ilişkin değerlendirmeleri için bkz. Mehmet Genç, "Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, 525-532. Fiskalist politikaların madencilik sektörünü nasıl etkilediği hususunda bkz. Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013, s. 69-105.

geniş yetkilere sahip olurdu, kadılar dışında hiçbir yerel idareci onlara müdahale edemezdi. Serbestiyet uygulaması maden işletmelerine müstakil bir birim özelliği kazandırmış, bu sayede madenlerin daha etkin ve verimli bir şekilde idaresi sağlanmıştı⁹. Mahallî idareciler karşısında güçlendirilen maden emini, Darphane nâzırına ise daha sıkı bir biçimde bağlandı. Serbestiyet usulünün en ileri aşaması olarak kabul edilebilecek uygulama, 1775 tarihinden sonra *Maadin-i Hümayun Emaneti* adıyla müstakil bir birimin oluşturulmasıyla ortaya çıktı. Keban, Ergani, Uyum, Tevfik, Elbistan gibi pek çok maden ocağı ve bu bölgelerde yer alan kazalar *Maadin-i Hümayun Emaneti*'ne bağlandı¹⁰.

Devletin XVIII. yüzyılda madenlere yönelik politikasında dikkat çeken bir diğer husus ise önceki yüzyıldaki atâletten kurtulma çabasıdır. XVIII. yüzyıl Osmanlı madenleri için yeniden üretim faaliyetlerine hız verme dönemi olarak başlamış, maden ocaklarında kayda değer yenileme ve ıslahat çalışmalarına girilmiştir. Bu çerçevede 1703 yılında Kratova ve civarındaki madenlerde bir ıslahat çalışması yapılmıştı¹¹. Sidrekapsi Madeni'nde de benzeri faaliyetlere girilmişti. XVII. yüzyıl sonlarında âtil bir duruma düşmüş olan maden XVIII. yüzyıl başlarken elden geçirilmiş, üretimin yeniden başlayabilmesi için ihtiyaç duyulan personel temin edilmiş, depo olarak kullanılacak binalar ve yeni fırınlar inşa edilmiş, yeni kuyular açılmış ve çarh yapılmıştı¹².

Kayda değer bir diğer husus ise devletin yeni maden ocakları açma konusundaki çabasıydı. Bir bölgede maden bulunduğu dair bir bulguya ulaşırsa devlet bunu ciddiyetle tetkik ettirirdi. Madenin işletmeye açılıp açılmayacağı konusunda belirleyici olan temel faktör işletmenin verimli olup olamayacağı hususuydu¹³. XVIII. yüzyılda faaliyete geçirilen Bozkır madeni bunlardan biriydi. İlk başta verimlilik meselesi üzerinde dikkatle duruldu, yapılan incelemelerin ardından maden 1776 yılında faaliyete geçirildi. Emaneten idare olunan madende altın, gümüş, kurşun, bileği taşı, güherçile üretimi yapıldı. 1785-1788 yılları arasındaki üç yıllık bir fâsıla sayılmazsa, Bozkır madeni 1839 yılına kadar faaliyetlerini sürdürdü¹⁴.

Bu tür ıslahat çalışmalarının da etkisiyle pek çok madende üretim faaliyetleri tekrardan başlamıştır. Osmanlı idaresinin madenlerden âzamî ölçüde ve en verimli şekilde istifade edebilmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1697 yılında Erzurum, 1734 yılında

9 28 Mayıs 1741 (12 Ra 1154), *D.DRB.d*, nr. 968, s. 186; 1185 yılı, *MAD.d*, nr. 10005, s. 249; C.DRB, nr. 65/3242; 1 Ağustos 1775 (3 C 1189), nr. 32/1560; Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 69-105.

10 Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban - Ergani Yöresinde Madencilik (1775 - 1850)*, Ankara 1997, s. 15-57.

11 Eyüp Kul, "1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı", *Belleten*, LXXX/288 (Ağustos 2016), s. 395-410; Altunbay, *Sidrekapsi*, s. 34-46.

12 Altunbay, *Sidrekapsi*, s. 34-103.

13 BOA, HAT, nr. 190/9188; 23 Mayıs 1768 (6 M 1182), BOA, C.DRB, nr. 27/1346; TSMA.E, nr. 4794.

14 Hamit Şafakçı, *Bozkır'da Madencilik (1776 - 1839)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, dan. Bayram Ürekli, Konya 2013, s. 32-51, 232-273.

Gümüşhane darphanelerinin açılmasının sebebi Keban, Ergani ve Gümüşhane'deki ocakların üretiminden en rantabl şekilde yararlanabilme düşüncesiydi. Devlet idarecileri bu süreçte, madende üretilen altın ve gümüşün nerede ve nasıl kullanılmasının daha faydalı olabileceği üzerine de uzun süre kafa yormuşlardı¹⁵.

XVIII. yüzyıl Osmanlı madenciliğinde öne çıkan konulardan bir diğeri ise Anadolu madenlerinin daha fazla üretim yapmasıdır. Yapılan ıslahat ve yenileme çalışmalarına rağmen Rumeli madenleri eski canlılığını kazanamamış, Keban, Ergani ve Gümüşhane bölgesindeki madenler daha ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Anadolu madenlerinin üretim rakamları çok daha yüksektir¹⁶.

Osmanlı madenlerinin XVIII. yüzyılda gümüş üretim performansının seyrine bakıldığında ise düşüş eğilimi göze çarpar. Yüzyılın ilk yarısına göre ikinci yarısında gümüş üretimi düşmüştür. Gümüş üretimindeki düşüş, XIX. yüzyıl başlarında artarak devam edecektir¹⁷.

2. Darphane Defterlerine Göre Osmanlı Madenlerinde Gümüş Üretimi

Araştırmaya esas teşkil eden darphane defterleri, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı madenlerinde gümüş üretiminin hacmine dair bütüncül bir tablo sunmaktadır. Aslında bu defterler Darphane'nin para basım faaliyetlerini kaydetmek için hazırlanmıştır ve 1766-1802 yılları arasına dair hesapları ihtiva eder. Defterler incelendiğinde Darphane'nin para basarken üç önemli kalemden beslendiği görülür; eski Osmanlı sikkeleri, yabancı sikkeler ve maden ocaklarından gelen kıymetli maden. Dolayısıyla darphane defterlerindeki kayıtlar, Darphane'ye madenlerden ne kadar gümüş geldiğini ve bunun kullanılmasıyla ne kadar para basılıp, ne kadar gelir elde edildiğini ortaya koymaktadır¹⁸. Osmanlı madenciliğinin o dönemdeki üretim hacmini ve performansını göstermek açısından çok faydalı veriler sağlamaktadır. Son tahlilde Osmanlı madenlerinin gümüş üretim kapasitesinin dışarıdan

15 Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Osmanlı Taşra Darphaneleri (1697-1758)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 29, İstanbul 2013, s. 27-76.

16 Bkz. Tablo 2, 3.

17 Ömerül Faruk Bölükbaşı, "1788-1825 (Hicrî 1203-1240) Dönemine Ait Bir İcmâl Defterine Göre Darphanenin Maden Temin ve Sikke Darp Faaliyeti", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), Sakarya 2016, s. 92-119.

18 Defterlerde Darphane'nin para basım faaliyeti aylık olarak gösterilmektedir. Bahse konu ayda hangi kaynaktan ne kadar maden temin edildiği, bunlardan ne kadar sikke basıldığı zapt edilir. Söz konusu darp defterleri Hicrî 1179 yılı Şevval (Mart-Nisan 1766) ayından başlamakta 1190 yılı Cemâziyelâhir (Temmuz-Ağustos 1776) ayına gelmekte; otuz sekiz aylık bir fasıladan sonra 1193 yılı Ramazan (Eylül-Ekim 1779) ayında tekrar başlayıp 1216 yılı Şaban (Aralık-Ocak 1801/1802) ayına kadar devam etmektedir. Aradaki boşluğu dolduracak defter/defterler maalesef arşivde bulunamamıştır (BOA, *D.BŞM.DRB.d.*, nr. 16641; 16650; BOA, *HH.d.*, nr. 16784; 19612; 19613; 21776; 22134; 24768; 24769; 24770; 24771; 24772; 24773; 24774; 24775). Defterlerde yer alan bilgiler tablolara işlenmiştir. Söz konusu defterlerde rakamlar dirhem olarak verilmiş, tablolar hazırlanırken dirhemler grama çevrilmiş, bu esnada bir dirhem 3,207 gram kabul edilmiştir. Bir diğer husus ise tablolarda Hicrî tarihlerin esas alınmış olmasıdır. Hicrî ayların Miladî aylara tam olarak çevrilmesi, daha doğrusu ayların birebir örtüşmesi mümkün olmadığı için tablolarda tarihler Hicrî olarak muhafaza edilmiştir.

gelen yabancı gümüşle karşılaştırılmasına da imkân vermektedir. Ancak bunlara dayalı yorumlar yapılmadan önce birtakım soruların cevaplandırılması ve bazı meselelerin çözülmesi gerekmektedir.

Sorulması gereken ilk soru bir maden ocağında üretilen kıymetli madenin ne kadarının Darphane'ye gönderildiğidir? Yukarıda zikredilen ve XVIII. yüzyılda cârî olan kıymetli maden politikası düşünüldüğünde Darphane'nin altın ve gümüşün piyasadaki dağıtımını serbest bırakması ve madenlerde çıkarılan ürünün âkibetini kontrol etmemesi pek akla yatkın gelmemektedir. Nitekim döneme ait arşiv belgelerine bakıldığında da bu tespit doğrulanmaktadır. Maden emînleri madenden çıkarılan altın ve gümüşün belirli bir kısmını vergi olarak alır, kalan kısmını ise bedelini -ki bu bedel piyasa fiyatının oldukça altındadır- ödeyerek satın alırdı¹⁹. Dolayısıyla Darphane'ye giren gümüş miktarı aynı zamanda madenlerden çıkarılan gümüş miktarına tekabül ediyor olmalıdır²⁰.

Darphane defterlerindeki bazı problemlerin de çözülmesi gereklidir. Darphane defterlerinde madenlere ilişkin veriler sunulurken kimi zaman açıkça maden ismi zikredilmemekte, Darphane'ye giren maden “*sim-i mîrî/mîrî sim*” gibi bir başlık altında verilmektedir. Acaba bu başlık altında verilen gümüş, gerçekten maden ocaklarından gelen gümüşü mü göstermektedir? Defter tutma usulüyle ilgili bu durum ilk başta işleri çok karıştırıyor gibi dursa da esasında çok önemli bir sorun teşkil etmemektedir.

Mîrî sim başlığı altında defterlere kaydedilen gümüşün maliyet hesabını yaptığımızda bunun menşeinin neresi olduğu hemen ortaya çıkar. Darphane'ye maden ocaklarından gelen gümüşe 22 akçe bedel ödeniyordu. Yaptığımız incelemede bu fiyatın XVIII. yüzyılın çoğunda değişmeden kaldığı anlaşılmaktadır. 1740'ların başında gümüşün 22 akçe olan Darphane'ye geliş fiyatı, yaşanan ekonomik ve mâlî dalgalanmalara ve tağşişlere rağmen XVIII. yüzyılın sonlarına kadar sabit kalmıştı. Aynı dönemde piyasadaki temin edilen altın ve gümüşün Darphane'ye geliş fiyatı ise büyük bir yükselme göstermiş; nitekim piyasadaki alınan gümüşün dirhemi 1766'da 27 akçeyken, 1803'te 52 akçeyi geçmişti²¹. Araştırmamıza esas teşkil eden defterlerde mîrî sim başlığı altında verilen gümüşün tamamının maliyeti hesaplanmış, bunların Darphane'ye giriş fiyatının 22 akçe olduğu tespit edilmiştir. Maliyet düşük olduğu için madenlerden gelen gümüşten sikke basıldığında kâr oranı da çok yüksek oluyordu. Mîrî sim başlığı altındaki para basım işlemleri incelendiğinde elde edilen kârın %50'ye yakın olduğu görülür²².

19 Tızlak, *Keban - Ergani Yöresinde Madencilik*, s. 155-160; Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 82-87; Şafakçı, *Bozkır*, s. 253-260.

20 Ancak devletin fiyat politikası kaçakçılığa yol açıyor olabilir. Bu hususu ayrıca değerlendirmek gereklidir.

21 Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 60-120.

22 BOA, *D.BŞM.DRB.d.*, nr. 16641; 16650; BOA, *HH.d.*, nr. 16784; 19612; 19613; 21776; 22134; 24768; 24769; 24770; 24771; 24772; 24773; 24774; 24775.

Maliyet ve kâr oranı hesaplandığında, mîrî sim başlığı altındaki gümüşlerin maden ocaklarından geldiği kesin olarak tespit edilir ve sorun çözülür. Ancak maden ocaklarından gelen bu gümüş hangi madenlerden gelmektedir? Bu husus bir miktar muğlaktır. Fakat bu konuda da defterler ipuçlarıyla doludur. Öncelikle elimizdeki bazı defterlerin sûretleri vardır. Bir defterde “*sim-i mîrî*” başlığı kullanılmışken, sûretinde sim-i Keban, sim-i Ergani, sim-i Keban ve Ergani gibi başlıklar kullanılmıştır. Dolayısıyla bu kalemde yer alan gümüşün çoğunun Keban ve Ergani madenleri kökenli olduğu kesin olarak söylenebilir. Ancak bunların yanında Gümüşhane bölgesindeki madenler de bu kaleme eklenmiş olmalıdır. Bazı defterlerde Keban ve Ergani’ye ilaveten Gümüşhane’nin de adı zikredilmektedir²³.

Darphane defterlerinde “*sim-i mîrî*”, Keban, Ergani, Gümüşhane gibi başlıklarından biri veya birkaçı altında verilen ve kesin olarak maden ocaklarından geldiğini söyleyebileceğimiz gümüş, bu dönemde Darphane’ye giren maden ocağı kaynaklı gümüşün çok önemli bir kısmını oluşturuyordu. Bu veriler aşağıda yer alan 2 ve 3 numaralı tablolara işlenmiş, Keban-Ergani-Gümüşhane sütunu altında toplanmıştır. Bu sütunda yer alan rakamların üç maden ocağı arasındaki dağılımını bilemiyoruz. Ancak çok önemli bir kısmının Keban ve Ergani madenlerine ait olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2 ve 3’te yer alan diğer sütunlarda ise öteki maden ocakları yer alır: Balya-Bigadiç, Bozkır, Bereketli, Kratova, Sidrekapsi ve yine bu kısımda da ayrıca yer alan Gümüşhane. Defterlerde ismi belirtilmeyen, muhtelif veya müteferrik başlıkları altında zikredilen madenler ile çok kısıtlı üretim yapanlar aynı sütunda “*Küçük Madenler ve Hangi Maden Olduğu Belirtilmemiş Olanlar*” başlığı altında toplu olarak verilmiştir. Bu sütuna dâhil edilen ve üretimleri bazen birkaç bin dirhemi aşmayan ocaklar arasında Kazdağı, Nif, Üsküfçü, Gümüşdağı, Uyum, Gümüş vardır. Tablolarda yer alan bir diğer başlık ise “*Muhtemelen Maden Kaynaklı*” başlığıdır. Bu sütunda yer alanlar, kayıtlarda Enderun’dan Darphane’ye gönderilen gümüş olarak gösterilmektedir. Bunların maliyet hesabını yapıp, menşeyini kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak bunların da maden ocağı kaynaklı olması muhtemeldir. O nedenle tablolara muhtemel başlığı altında alınmışlardır. Ancak maden ocaklarından elde edilen gümüş içindeki miktarları sınırlıdır.

Defterlerdeki veriler göz önünde bulundurulduğunda gümüş üreten maden ocaklarının önemli bir kısmının Anadolu’da olduğu, bunların üretim kapasitesi bakımından Rumeli madenlerinin çok önünde bulunduğu görülür. Rumeli’de faal görünen sadece iki gümüş madeni varken, Anadolu’da çok sayıda maden ocağı işletilmekte; bunlar arasında ise özellikle

23 *D.BŞM.DRB.d.*, 16641 no.lu defterde Hicrî 1180 yılı Zilkade ayına ilişkin kısım incelendiğinde “*sim-i mîrî*” başlıklı bir kayıt görülür. Aynı kaydın sûreti, *HH.d.*, 24772 numaralı defterde “*sim-i Ergani*” başlığı altında verilmiştir. Benzeri örnekler ve mîrî sim başlığı altındaki gümüşün maliyetinin 22 akçe olduğunu gösteren kayıtlar için bkz. *HH.d.*, nr. 24769, 24772, 24773, 24775, 24776. Ayrıca bu defterlerde Keban, Ergani, Gümüşhane başlıklarının birlikte kullanıldığını gösteren kayıtlar da vardır.

Keban ve Ergani madenleri dikkat çekmektedir. Keban, Ergani, Gümüşhane, Uyum, Gümüş gibi gümüş madenleri Anadolu'nun güney ve kuzeydoğusunda yer alırken; Balya, Bigadiç, Nif, Üsküfçü, Kazdağı, Gümüşdağı gibi madenler ise Batı Anadolu'da; Bozkır, Bereketli gibi madenler ise Orta Anadolu'da yer alıyordu²⁴.

Darphane'nin 1766-1802 yılları arasında para basarken kullandığı 3.091 tonun üzerindeki gümüşün 1.918,6 tonu (%62 kadarı) eski Osmanlı sikkelerinin eritilmesiyle, 941 tonu (%30 kadarı) yabancı sikkelerin eritilmesiyle elde edilmişken; sadece 231,9 tonu (% 7,5 kadarı) yerli maden ocaklarından elde edilmişti²⁵. Bu rakamlar Osmanlı madenlerinin gümüş üretim kapasitesinin, dış ticaret vasıtasıyla gelen yabancı gümüşe göre oldukça sınırlı olduğunu gösterir. Dışarıdan gelen gümüş Osmanlı madenlerinden çıkarılan gümüşün dört katından fazladır. Osmanlı madenlerinin 1766-1802 yılları arasındaki gümüş üretiminin yıllık ortalaması ise 6,889 tondur²⁶.

Tablo 1. 1766-1802 (H. 1179-1216) Yılları Arasında Darphaneye Giren Gümüşün Kaynaklarına ve Yıllara Göre Dağılımı (gram)²⁷

Yıllar	Maden Ocaklarından	Yabancı Sikkelerin Eritilmesinden	Osmanlı Sikkelerinin Eritilmesi ve Diğer Kaynaklardan	Toplam
1179	1.785.041,86	13.530.275,27	4.567.004,04	19.882.321,17
1180	6.242.903,34	83.909.589,98	58.466.288,49	148.618.781,81
1181	5.779.212,83	90.283.751,11	40.620.291,74	136.683.255,68
1182	13.215.755,16	58.978.610,91	27.151.243,87	99.345.609,94
1183	14.729.334,09	46.070.246,69	14.107.220,99	74.906.801,77
1184	9.355.489,26	20.867.961,83	10.375.417,89	40.598.868,98
1185	14.728.853,04	16.240.748,29	38.651.380,28	69.620.981,61
1186	19.533.837,00	6.852.666,29	101.136.689,61	127.523.192,90
1187	14.013.966,24	15.615.686,35	91.001.132,87	120.630.785,47
1188	10.895.141,10	10.554.275,48	101.346.074,64	122.795.491,22
1189	6.956.909,82	12.813.100,28	103.404.612,66	123.174.622,76
1190	1.152.429,04	5.386.239,88	57.660.285,36	64.198.954,28
1193	1.460.515,91	865.890,00	18.773.970,42	21.100.376,33
1194	2.437.685,60	3.104.594,08	64.575.029,55	70.117.309,22
1195	3.462.277,20	14.085.410,18	121.437.044,51	138.984.731,89
1196	2.742.996,81	12.651.502,76	115.715.455,05	131.109.954,61
1197	4.823.610,22	4.682.999,30	108.424.574,66	117.931.184,18
1198	1.607.341,99	5.386.124,43	85.250.334,06	92.243.800,48

24 BOA, *D.BŞM.DRB.d.*, nr. 16641; 16650; BOA, *HH.d.*, nr. 16784; 19612; 19613; 21776; 22134; 24768; 24769; 24770; 24771; 24772; 24773; 24774; 24775.

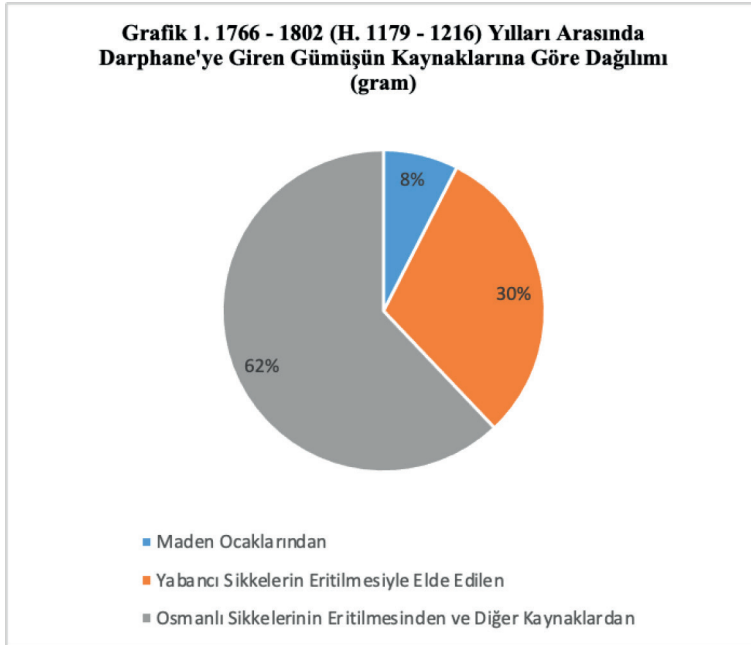
25 Bkz. Tablo 1 ve Grafik 1 ve 2.

26 Bkz. Tablo 2 ve 3.

27 Bütün tablo ve grafikler şu defterlere istinaden yapılmıştır: BOA, *D.BŞM.DRB.d.*, nr. 16641; 16650; BOA, *HH.d.*, nr. 16784; 19612; 19613; 21776; 22134; 24768; 24769; 24770; 24771; 24772; 24773; 24774; 24775.

1199	6.933.227,73	7.782.398,04	65.327.839,13	80.043.464,90
1200	6.600.264,16	5.768.110,20	55.318.736,00	67.687.110,37
1201	5.899.940,35	28.184.722,71	35.048.956,64	69.133.619,70
1202	1.472.316,06	51.489.052,06	32.399.544,91	85.360.913,02
1203	7.445.414,50	54.860.856,58	47.413.055,56	109.719.326,64
1204	4.479.851,89	39.481.213,44	128.082.718,83	172.043.784,16
1205	7.544.429,02	36.686.941,52	100.121.689,18	144.353.059,71
1206	3.831.752,46	45.392.221,15	72.212.295,44	121.436.269,06
1207	6.561.541,24	49.585.553,24	52.387.377,65	108.534.472,14
1208	4.735.146,73	11.926.156,32	50.023.454,18	66.684.757,23
1209	5.749.397,36	3.399.529,04	33.427.717,93	42.576.644,32
1210	5.959.226,56	15.610.967,25	23.720.792,93	45.290.986,74
1211	4.722.172,81	12.402.238,68	20.137.612,48	37.262.023,96
1212	6.794.743,06	12.699.347,99	14.559.173,56	34.053.264,60
1213	4.197.182,10	28.726.054,69	8.346.035,98	41.269.272,77
1214	5.239.870,80	35.625.565,62	6.266.176,54	47.131.612,96
1215	5.340.014,18	43.738.748,07	6.348.738,83	55.427.501,09
1216	3.504.465,29	35.810.073,95	4.817.595,17	44.132.134,41
Toplam	231.934.256,77	941.049.423,66	1.918.623.561,63	3.091.607.242,05

Grafik 1. 1766 - 1802 (H. 1179 - 1216) Yılları Arasında Darphane'ye Giren Gümüşün Kaynaklarına Göre Dağılımı (gram)

1766-1802 yılları arasında Osmanlı madenlerinde üretilen gümüşün 213,5 tona yakını yani %92'sinden fazlası Keban, Ergani ve Gümüşhane madenlerinden çıkarılmıştı. Bunların ardından iki Rumeli madeni Sidrekapsi ve Kratova geliyordu. Sidrekapsi madeninde 6,25 ton civarında gümüş üretilmişken, Kratova'nın üretimi 2 tona yakındı. Bu iki madenin bütün üretim içindeki toplam payları %3,5 civarındaydı. Dolayısıyla Rumeli madenlerinin kapasitesi Anadolu madenlerinin çok gerisindeydi. Diğer maden ocaklarına bakıldığında ise toplam içindeki payı %1'i aşan başka maden ocağı yoktu. Bereketli'de 644 kg., Bozkır'da 462 kg., Balya ve Bigadiç madenlerinde ise 210 kg. civarında gümüş üretimi yapılmıştı. Toplam üretimin 1.224 kg. kadarı ise diğer küçük madenlere aitti. Ayrıca Enderun'dan Darphane'ye gönderilen ve muhtemelen maden ocakları menşeli olan gümüşün miktarı da 7 tona yakındı²⁸.

Keban, Ergani, Sidrekapsi ve Kratova madenlerinde üretim faaliyetinin daha düzenli olduğu, diğer madenlerden Darphane'ye maden akışının ise nispeten düzensiz seyrettiği söylenebilir²⁹. 1766-1802 yılları arasında Osmanlı madenlerinde üretilen 231,5 ton civarındaki gümüşten -personel gideri için ayrılan gümüşten basılan hariç- 25.661.299 kuruş basılmış, bundan 12.471.708 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu rakamlar maden ocaklarından gelen gümüşten sikke basmanın Darphane açısından çok kârlı olduğunu gösterir. Elde edilen kâr %48'in üzerindedir³⁰. Bu oran, Osmanlı paralarının ve yabancı sikkelerin eritilmesiyle elde edilen gümüşten para basıldığına sağlanan kâra göre çok yüksektir³¹.

Defterlerde bazı maden ocaklarının adının hiç zikredilmemesi hemen dikkat çekmektedir. Bu dönemde faal olduğu bilinen ve kayda değer miktarda üretim yapan Espiye madeni³² Darphane'nin para darlığı için tuttuğu defterlerde hiç zikredilmez. Bu durumun sebebinin ne olabileceği düşünüldüğünde akla tek seçenek gelmektedir. O da Espiye'ye ilişkin rakamların diğer madenlerle birlikte verilmiş olabileceği ihtimalidir. Zaten Espiye Gümüşhane bölgesi madenlerindedir.

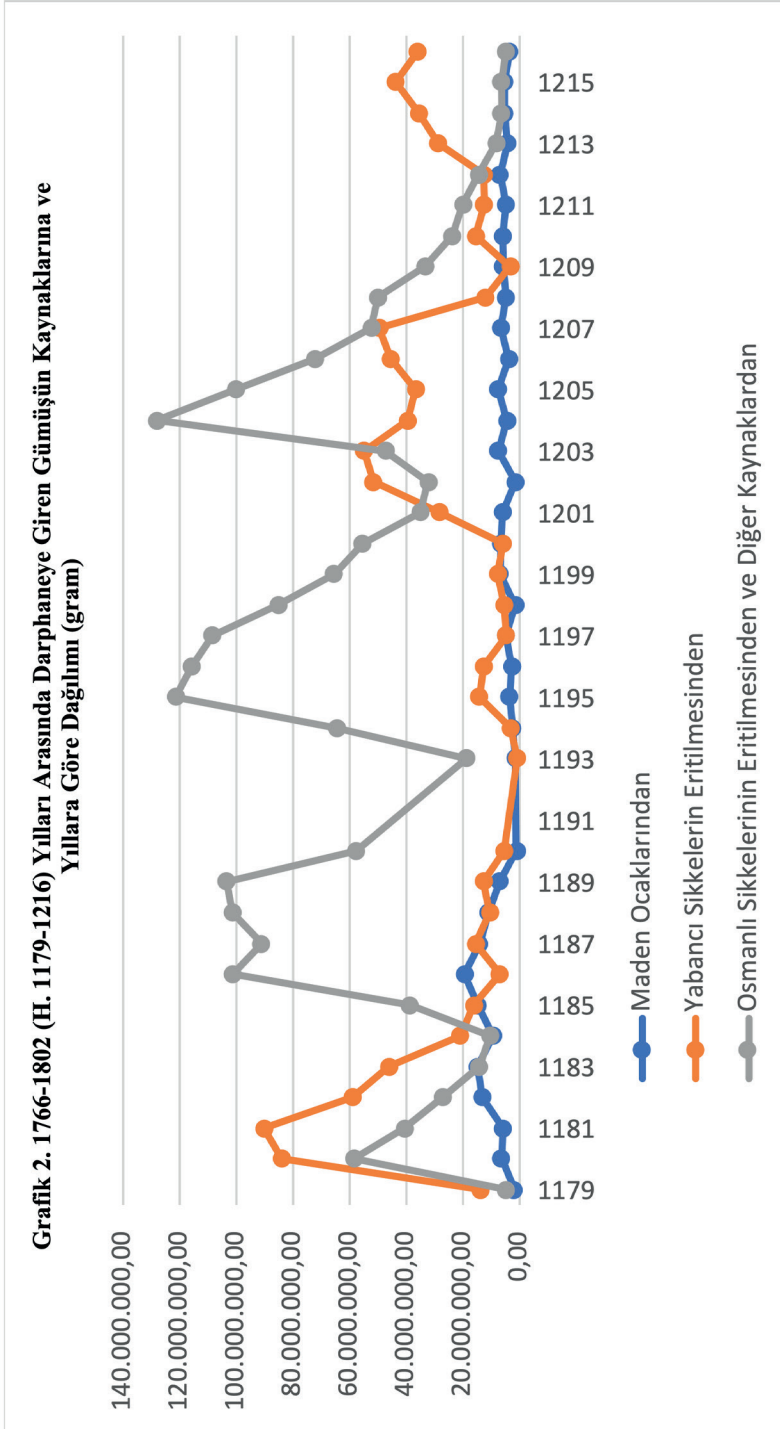
28 Bkz. Tablo 2 ve 3.

29 Bkz. Tablo 2 ve 3.

30 Bkz. Tablo 4.

31 Bölükbaşı, *Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler*, s. 345-384.

32 Mustafa Altunbay, "XVIII. Yüzyılda Espiye Madenleri", *Tarihî, Kültürel Özellikleri ve Gelenekleriyle Espiye Sempozyumu (24 Haziran 2006)*, İstanbul 2007, s. 97-130.

Tablo 2. 1766-1802 (H. 1179-1216) Yılları Arasında Darphaneye Maden Ocaklarından Gelen Gümüşün Dağılımı (dirhem)										
Yıllar	Muhtemelen Maden Kaynaklı	Küçük Madenler ve Hangi Maden Olduğu Belirtilmemiş Olanlar	Balya ve Bigadiç	Bozkır	Bereketli	Gümüştane	Kratova	Sidrekapsi	Keban Ergani Gümüştane	Toplam
1179									556.608	556.608
1180	345.823	37.956							1.562.870	1.946.649
1181	82.732								1.719.330	1.802.062
1182		67.523					68.986		3.984.400	4.120.909
1183		54.135,50							4.538.734,50	4.592.870
1184	1.054.419	37.790							1.825.000	2.917.209
1185	297.610								4.295.110	4.592.720
1186		6.494					66.553		6.017.953	6.091.000
1187		362					33.901	178.758,50	4.156.784	4.369.805,50
1888	34.457	1.757					20.244	56.630,00	3.318.669	3.397.300,00
1189	34.457	3.573					48.299	99.902,50	1.983.057,50	2.169.289
1190	19.808						21.418,50		318.121,50	359.348
1193							8.915	19.500	427.000	455.415
1194		1.647,50		14.366	10.751	166.711	18.197	78.349	470.092,50	760.114
1195				25.005	9.361		4.275	83.178	957.781	1.079,6
1196					12.561,50		10.746	73.333	758.675	855.315,50
1197	210.562				28.966		27.142	79.167	1.158.251	1.504.088
1198	35.044,50				32.141		14.633	66.869,50	352.510	501.198
1199	92.825,50	257			39.480		13.968	80.000	1.935.374	2.161.904,50
1200		334		4.265	1.856		22.361,50	107.510	1.921.754	2.058.080,50
1201		279					5.564,50	42.471,50	1.791.392	1.839.707
1202							7.432	79.255,50	372.342	459.094,50
1203							18.691	61.181,50	2.241.741	2.321.613,50
1204							22.718	55.117	1.232.500	1.396.898
1205		86.563					13.481	87.968	2.251.039	2.352.488
1206							20.805	54.981	1.119.023	1.194.809
1207							16.638	79.368	1.950.000	2.046.006
1208							15.029	43.796,50	1.407.120	1.476.503,50
1209			325				14.061	79.981	1.698.398	1.792.765
1210			6.325,50				16.039	73.377	1.707.328	1.858.193,50
1211			997	23.437	21.870		15.282	73.513	1.337.359	1.472.458
1212		283	3.563	38.914	20.780		15.938	121.589,50	1.917.655	2.118.722,50
1213		710	10.199,50	33.234,50	17.019		12.723,50	43.460	1.191.410	1.308.756,50
1214		62.159,50	9.581				5.477	43.772	1.512.896	1.633.885,50
1215		5.432	26.146	5.022			22.039	38.660	1.567.813	1.665.112
1216		14.632	8.440		6.063		8.630	47.197	1.007.793	1.092.755
Toplam	2.173.281,00	381.952,50	65.577	144.243,50	200.848,50	232.393	610.187	1.948.886	66.563.884	72.321.252,50

Tablo 3. 1766-1802 (H. 1179-1216) Yılları Arasında Darphaneye Maden Ocaklarından Gelen Gümüşün Dağılımı (gram)

Yıllar	Muhtemelen Maden Kaynaklı	Küçük Madenler ve Hangi Maden Olduğu Belirtilmemiş Olanlar	Balya ve Bigadiç	Bozkr	Bereketli	Gümüşhane	Kratova	Sidrekapsi	Keban Ergani Gümüşhane	Toplam
1179									1.785.041,856	1.785.041,856
1180	1.109.054,361	121.724,892							5.012.124,090	6.242.903,343
1181	265.321,524								5.513.891,310	5.779.212,834
1182		216.546,261					221.238,102		12.777.970,800	13.215.755,163
1183		173.612,549							14.555.721,542	14.729.334,090
1184	3.381.521,733	121.192,530							5.852.775,000	9.355.489,263
1185	954.435,270								13.774.417,770	14.728.853,040
1186		20.826,258					213.435,471		19.299.575,271	19.533.837,000
1187		1.160,934					108.720,507	573.278,510	13.330.806,288	14.013.966,239
1188		5.634,699					64.922,508	181.612,410	10.642.971,483	10.895.141,100
1189	110.503,599	11.458,611					154.894,893	320.387,318	6.359.665,403	6.956.909,823
1190	63.524,256						68.689,130		1.020.215,651	1.152.429,036
1193							28.590,405	62.536,500	1.369.389,000	1.460.515,905
1194		5.283,533		46.071,762	34.478,457	534.642,177	58.357,779	251.265,243	1.507.586,648	2.437.685,598
1195				80.191,035	30.020,727		13.709,925	266.751,846	3.071.603,667	3.462.277,200
1196				40.284,731	40.284,731		34.462,422	235.178,931	2.433.070,725	2.742.996,809
1197	675.272,334				92.893,962		87.044,394	253.888,569	3.714.510,957	4.823.610,216
1198	112.387,712				103.076,187		46.928,031	214.450,487	1.130.499,570	1.607.341,986
1199	297.691,379	824,199			126.612,360		44.795,376	256.560,000	6.206.744,418	6.933.227,732
1200		1.071,138		13.677,855	5.952,192		71.713,331	344.784,570	6.163.065,078	6.600.264,164
1201		894,753					17.845,352	136.206,101	5.744.994,144	5.899.940,349
1202		208,455					23.834,424	254.172,389	1.194.100,794	1.472.316,062
1203							59.942,037	196.209,071	7.189.263,387	7.445.414,495
1204		277.607,541					72.856,626	176.760,219	3.952.627,500	4.479.851,886
1205							43.233,567	282.113,376	7.219.082,073	7.544.429,016
1206							66.721,635	176.324,067	3.588.706,761	3.831.752,463
1207							53.358,066	254.533,176	6.253.650,000	6.561.541,242
1208						33.859,506	48.198,003	140.455,376	4.512.633,840	4.735.146,725
1209		1.042,275					45.093,627	256.499,067	5.446.762,386	5.749.397,355
1210		20.285,879				176.782,668	51.437,073	235.320,039	5.475.400,896	5.959.226,555
1211							49.009,374	235.756,191	4.288.910,313	4.722.172,806
1212		907,581		75.162,459	70.137,090		51.113,166	389.937,527	6.149.919,585	6.794.743,058
1213		2.276,970		124.797,198	66.641,460		40.804,265	139.376,220	3.820.851,870	4.197.182,096
1214		199.345,517		106.583,042	54.579,933		17.564,739	140.376,804	4.851.857,472	5.239.870,799
1215		17.420,424		16.105,554			70.679,073	123.982,620	5.027.976,291	5.340.014,184
1216		46.924,824		27.067,080	19.444,041		27.676,410	151.360,779	3.231.992,151	3.504.465,285
Toplam	6.969.712,167	1.224.921,668	210.305,439	462.588,905	644.121,140	745.284,351	1.956.869,709	6.250.077,402	213.470.375,988	231.934.256,768

Tablo 4. 1766-1802 (H. 1179-1216) Yılları Arasında Darphaneye Maden Ocaklarından Gelen Gümüşten Para Basımı (kuruş)

Yıllar	Basılan Para Miktarı	Elde Edilen Gelir	Kâr Oranı
1179	151.057,25	46.300,67	%30,651
1180	529.608,54	217.938,44	%41,151
1181	489.266,50	165.715,94	%33,870
1182	1.118.367,81	358.239,75	%32,032
1183	1.246.453,33	384.435,49	%30,842
1184	838.294,56	485.153,77	%57,874
1185	1.360.232,98	496.147,47	%36,475
1186	1.803.306,07	725.314,22	%40,221
1187	1.293.727,26	471.577,97	%36,451
1188	1.005.836,78	366.238,15	%36,411
1189	642.396,01	239.939,70	%37,351
1190	106.388,56	37.953,41	%35,674
1193	134.830,20	48.837,90	%36,222
1194	232.691,72	88.569,63	%38,063
1195	367.674,27	162.943,69	%44,317
1196	291.289,58	128.882,29	%44,245
1197	512.239,45	266.053,04	%51,939
1198	170.690,75	81.717,57	%47,875
1199	736.286,12	344.779,32	%46,827
1200	700.911,99	311.216,40	%44,402
1201	626.540,66	278.826,38	%44,503
1202	156.359,43	66.724,07	%42,674
1203	893.379,83	453.915,12	%50,809
1204	669.005,13	403.369,17	%60,294
1205	1.126.657,88	679.695,43	%60,328
1206	572.221,38	345.160,25	%60,319
1207	979.886,38	590.138,56	%60,225
1208	707.136,25	518.837,76	%73,372
1209	858.593,88	517.198,45	%60,238
1210	889.930,23	536.444,17	%60,279
1211	705.192,00	424.667,97	%60,220
1212	1.014.748,37	610.649,63	%60,177
1213	626.792,13	377.941,56	%60,298
1214	782.503,63	471.635,18	%60,273
1215	797.459,13	453.296,19	%56,843
1216	523.344,00	315.253,68	%60,238
Toplam	25.661.299,96	12.471.708,37	%48,601

3. Darphane Defterlerinin Sağladığı Verilerin Literatürdeki Bilgilerle Karşılaştırılması

Bu araştırmanın ulaştığı sonuçların literatürde mevcut bilgilerle kıyaslanması faydalı olacaktır. Özellikle bazı maden ocaklarının gümüş üretimi hakkında literatürde kayda değer miktarda çalışma ve bilgi vardır. Keban-Ergani madenleriyle ilgili Fahrettin Tızlak'ın çalışması da bunlardan biridir. Tızlak 1766-1802 (H. 1179-1216) yılları arasında Ergani'nin 3 yıllık, Keban'ın 15 yıllık ve Keban-Ergani'ye bağlı Tevfik Madeni'nin 7 yıllık üretim rakamlarını tespit etmiştir. Diğer yıllara ait rakamlar mevcut değildir. Bu nedenle bütüncül bir karşılaştırma yapma imkânı bir hayli azdır. Tızlak'ın tespit ettiği rakamlar toplandığında 44,215 tonluk bir gümüş üretimi ortaya çıkar³³. Bizim araştırmamızın sonuçlarına göre ise 1766-1802 yılları arasında Keban ve Ergani madenlerinde -Gümüşhane'nin de kısmen dâhil olduğu- üretim toplamı 213,5 tonu aşkındır. İlaveten bizim ulaştığımız sonuçlar düzenli bir seri oluşturmaktadır³⁴. Dolayısıyla bu veri Keban-Ergani madenlerine ilişkin literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Araştırmamızın Sidrekapsi madenine ilişkin ulaştığı sonuçlar da literatüre önemli bir katkı sağlar. Mustafa Altunbay tarafından hazırlanan doktora tezinde Sidrekapsi Madeni'nde 1766-1802 yılları arasında ne kadar gümüş üretildiğine dair düzenli ve dişe dokunur bir bilgi yoktur. Bu durum biraz da madenin yönetim biçimiyle ilgili olmalıdır³⁵. Bu da bizim çalışmamızda tespit edilen ve 1766-1802 yılları arasında 6,250 ton gümüş üretildiğini gösteren rakamların önemini artırır³⁶. Bozkır Madeni'nde gümüş üretimine ilişkin Hamit Şafakçı'nın tespit ettiği rakamlar ise oldukça ayrıntılıdır. Hatta XVIII. yüzyılın ikinci yarısında maden ocaklarında üretim rakamlarını gösteren en düzenli veridir. Bazı yıllar eksik olmasına rağmen Şafakçı 1776³⁷-1802 yılları arasında on yedi yıla ait üretim rakamlarını tespit etmiştir ve bu rakamlar Bozkır Madeni'nde yaklaşık bir ton civarında gümüş üretildiğini göstermektedir. Ancak bizim araştırmamız sonucu ortaya çıkan ve Bozkır Madeni'ndeki üretimi gösteren rakamlar düzenli değildir ve sadece yedi yıla ait rakamlar mevcuttur³⁸. Bunların toplamı da 462 kg. civarındadır. Aradaki farkın sebeplerinden biri bizim araştırmamıza esas teşkil eden darphane defterlerinin bir kısmının eksik olmasıdır. Eksik defterlerin başladığı tarih Bozkır Madeni'nde üretimin başladığı 1776 yılına denk gelir ve otuz sekiz ay sürer. Bu aradaki farkı kısmen açıklar. Ancak yine de iki araştırma arasındaki rakamların uyuşmaması îzaha muhtaçtır.

Bu araştırma sonucu ulaşılan rakamların karşılaştırılabileceği bir veri grubu daha vardır. Bunlar bir icmâl defterine dayalı olarak Ömerül Faruk Bölükbaşı tarafından hazırlanmıştır.

33 Tızlak, *Keban - Ergani Yöresinde Madencilik*, s. 119-137.

34 Bkz. Tablo 2 ve 3.

35 Altunbay, *Sidrekapsi*, s. 241-244.

36 Bkz. Tablo 2 ve 3.

37 Bozkır'da üretim 1776 yılında başlamıştır.

38 Şafakçı, *Bozkır'da Madencilik*, s. 250-251.

Söz konusu icmâl defterinin sağladığı veriler 1788 yılından başlamaktadır. 1788-1802 (H. 1203-1216) yılları arasında maden ocaklarından Darphane'ye 86,362 ton gümüş geldiğini gösterir³⁹. Ancak bu araştırmada ulaşılan sonuçlar aynı tarih aralığında maden ocaklarından Darphane'ye 76,105 ton gümüş gönderildiğini göstermektedir⁴⁰. Aradaki bu farkın sebebi ne olabilir? Farklı kaynak gruplarına dayalı verilerin örtüşmemesi sık rastlanılabilen bir durumdur. Ancak 86,362 ton gümüş üretildiğini gösteren icmâl defteri de Darphane kayıtlarına dayanıyor olmalıdır. Öncelikle 76,105 tonluk veriye kaynaklık eden darphane defteri Hicrî 1216 yılının tamamını değil, Şaban ayına kadar olan kısmını ihtiva etmektedir. Dolayısıyla 1216 yılına ait bazı aylar eksiktir. Bu durum aradaki farkın muhtemelen 2-3 tonluk kısmını açıklar. Ancak geriye kalan fark (muhtemelen 7-8 ton) oldukça fazladır. Bu durumun îzahı gereklidir. Bu hususta söylenebilecek şeylerden biri, Darphane'nin gelen madenin tamamını hemen sikkeye çevirmeme uygulamasıdır. Eğer Darphane elinde yeterince maden varsa, gümüşün bir kısmını saklayıp bir sonraki ay/yıl için depolamaktaydı. Para darbının durması Darphane'nin karşılaşabileceği en kötü durumdu. Darphane'nin âtil kalması ihtimaline karşı böyle bir tedbir alınıyordu. Nitekim darphane defterlerine bakıldığında birbirini takip eden aylarda 150.000 veya 300.000 dirhem gibi gümüş miktarlarının kullanıldığı görülür. Her ay aynı miktarda madenin gelmesi pek mümkün gözükmemektedir⁴¹. Muhtemelen gelen maden depolanıyor, piyasaya arz edilecek para miktarına göre belirlenen kısmı sikkeye dönüştürülüyordu. Depolanan gümüş ise daha sonraki dönemde sikkeye çevriliyordu.

Literatürdeki diğer verilerle bu araştırmanın ulaştığı sonuçlar arasında kısmen bir uyumsuzluk olduğu ortadadır. Ancak eldeki hiçbir veri, bu araştırmada ulaşılan veriler kadar kapsamlı değildir. Literatürün mevcut durumu göz önünde bulundurulursa bu araştırmanın ulaştığı sonuçların kıymeti daha fazla ortaya çıkar. Bundan sonra yapılacak ve bütün maden ocaklarına dair düzenli veriler sağlayacak araştırmalar meseleyi vuzuha kavuşturacaktır.

Sonuç

1766-1802 yılları arasında maden ocaklarından Darphane'ye yaklaşık 231,9 ton gümüş gelmiştir. Aynı dönemde Darphane'nin yabancı sikkeleri eriterek temin ettiği gümüş miktarı 941 ton, eski Osmanlı sikkelerinin eritilmesiyle sağladığı gümüş ise 1.918,6 tondur. Dolayısıyla Osmanlı madenlerinin gümüş üretim kapasitesi, dışardan gelen gümüşle kıyaslandığında oldukça sınırlıdır. Eski Osmanlı sikkelerinin bir kısmının da evveliyatı yerli maden ocakları olmalıdır. Ancak yine de bu durum Darphane'yi besleyen asıl kaynağın dış ticaret vasıtasıyla gelen yabancı gümüş olduğu gerçeğini değiştirmez. Yerli maden ocaklarından gelen gümüş ikincil önemdedir.

39 Bölükbaşı, "1788-1825 (Hicrî 1203-1240) Dönemine Ait Bir İcmâl Defteri", s. 92-119.

40 Bkz. Tablo 2 ve 3.

41 BOA, *HH.d.*, nr. 16784; 19612; 19613; 21776; 22134; 24768; 24769; 24770; 24771.

Her ne kadar miktarı kısıtlı olsa da maden ocaklarından temin edilen gümüşü sikkeye dönüştürmek Darphane açısından oldukça kârlıydı. 231,9 ton kadar gümüşten 25,6 milyon kuruş sikke basılmış; 12,47 milyon kuruş civarında gelir elde edilmişti. Bu darp faaliyetinin sağladığı ortalama kâr %48 kadardı. Sonuç olarak yerli maden ocaklarından sağlanan gümüş Darphane için düşük maliyetli, yüksek oranda gelir getiren bir hammaddeydi. Bu kârlılığı sağlayan temel husus, devletin madencilik sahasında takip ettiği siyasetti. Maden amelesinden gümüş, piyasa fiyatına göre oldukça düşük bir ücretle satın alınıyordu.

XVIII. yüzyılda gümüş îmalâtı söz konusu olduğunda Anadolu madenlerinin daha ön planda olduğu görülür. Özellikle Keban-Ergani-Gümüşhane madenleri 231,9 ton toplam üretimin %92'si kadarını sağlıyordu. Rumeli madenlerinin (Sidrekapsi ve Kratova) payı ise %3,5 kadardı. Gümüş üretimi yüksek olan bu madenlerin dışında Balya-Bigadiç, Bozkır, Bereketli, Kratova, Sidrekapsi, Kazdağı, Nif, Üsküfçü, Gümüşdağı, Uyum, Gümüş gibi pek çok bölgede gümüş madenleri faal halde çalıştırılıyordu. Bunların bazılarının yıllık üretimi birkaç bin dirhemi geçmiyor, daha fazla gümüş îmal eden diğerlerinin üretimi ise Keban-Ergani yanında mütevazı ölçülerde kalıyordu.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına kıyasla yüzyılın ikinci yarısında gümüş üretimi bakımından Osmanlı madenciliğinin düşüş trendinde olduğu söylenebilir. Bu düşüş, XIX. yüzyıl başlarında artarak devam edecektir. Daha sonra Osmanlı madenciliği yeni bir evreye girecek, dönemin ruhuna uygun olarak Avrupa sermaye ve teknolojisinin müdahil olduğu bir sektöre dönüşecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Darbhâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM.DRB.d), 16641; 16650.

Darbhâne-i Âmire Defterleri (D.DRB.d), 968.

Cevdet-Darphane (C.DRB), 27/1346; 32/1560; 65/3242.

Hatt-ı Hümayûn (HAT), 190/9188.

Mabeyn, Darbhâne ve Hazine-i Hassa Nezareti Defterleri (HH.d), 16784; 19612; 19613; 21776; 22134; 24768; 24769; 24770; 24771; 24772; 24773; 24774; 24775.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), 10005.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Evrak (TSMA.E), 4794.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul c. I-IX, İstanbul 1990-1996.

Allen, Robert C., *Küresel Ekonomi Tarihi, Kısa Bir Giriş*, çev. H. K. Cimitoğlu, İstanbul 2022.

Altunbay, Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Espiye Madenleri", *Tarihi, Kültürel Özellikleri ve Gelenekleriyle Espiye Sempozyumu (24 Haziran 2006)*, İstanbul 2007, s. 97-130.

_____, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, dan. Feridun M. Emecen, İstanbul 2010.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013.

_____, "Osmanlı Taşra Darphaneleri (1697-1758)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 29, İstanbul 2013, s. 27-76.

_____, "1788-1825 (Hicrî 1203-1240) Dönemine Ait Bir İcmâl Defterine Göre Darphanenin Maden Temin ve Sikke Darp Faaliyeti", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), Sakarya 2016, s. 92-119.

_____, "Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler (1766-1802)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 47, İstanbul 2022, s. 345-384.

Cipolla, Carlo M., *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar, İspanyol Gümüşünün Efsanevi Öyküsü*, çev. Tülin Altınova, İstanbul 2003.

Flynn, D. O. - A. Giráldez, "Silver and Ottoman Monetary History in Global Perspective", *The Journal of European Economic History*, vol. 31, no. 1 (Spring 2002), s. 9-43.

Frank, Andre Gunder, *Yeniden Doğu*, çev. Kamil Kurtul, Ankara 2010.

Garner, Richard L., "Long-Term Silver Mining Trends in Spanish America: A Comparative Analysis of Peru and Mexico", *The American Historical Review*, vol. 93, no. 4 (Oct. 1988), s. 898-935.

Genç, Mehmet, "Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, 525-532.

İnalcık, Halil - Robert Anhegger, *Ķânünnâme-i Sulţânî ber-Müceb-i 'Örf-i 'Osmâni*, Ankara 1956.

Kul, Eyüp, "1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı", *Belleten*, LXXX/288 (Ağustos 2016), s. 395-410.

Murphey, Rhoads, "Ma'din: Mineral Exploitation in the Ottoman Empire", *EI*, New Edition, V, Leiden 1979, 973-985.

Rızaj, Skender, "Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darbhanelerine Dair Mutalaalar (XV-XVII. yy)", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20 X 1973)*, İstanbul 1979, s. 244-253.

Sahilliođlu, Halil, *Studies on Ottoman Economic and Social History*, İstanbul 1999.

Şafakçı, Hamit, *Bozkır'da Madencilik (1776-1839)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, dan. Bayram Ürekli, Konya 2013.

Tızlak, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara 1997.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı (İktisat)*, ed. Güler Eren vd., c. III, Ankara 1999, s. 312-321.

